

მაღალმთიან აჭარაში გავრცელებული საყოფაცხოვრებო ნივთები
(2023 წლის სსიპ აჭარის მუზეუმის ორგანიზებით განხორციელებულ ექსპედიციაში
შეგროვებული მასალების მიხედვით)
Household items commonly found in the highland Ajara
(According to the materials collected during the 2023 expedition organized by LEPL Adjara
Museum)

აბსტრაქტი

მაღალმთიანი აჭარა უძველესი ისტორიული მხარეა. აქაურ მკვიდრთა ყოფა-ცხოვრება დაკავშირებულია სამეურნეო საქმიანობასთან. ბევრი რამ შემოგვინახა მთიელთა ყოფა-ცხოვრებამ. უამრავ ჭირთან შეჭიდებული მთელი ერთი ხელით, ოფლით მოყვანილ ჭირნახულს იმკიდა, მეორეთი კი ქვეყნის თავისუფლებასა და მომავალზე ზრუნავდა, გონებით კი ქმნიდა თაობებისათვის უძვირფასეს საგანძურად გადაქცეულ ზნე-ჩვეულებებს, ტრადიციებს, რწმენა-წარმოდგენებს.

არაერთი ეთნოგრაფი თუ მკვლევარი დაინტერესებულია ჩვენი კუთხის საყოფაცხოვრებო ნივთებით.

თითოეულ მათგანს თავისებური ინტერპრეტაციით აქვს აღწერილი მოპოვებული მასალები, მაგრამ დღევანდელი გადასახედიდან ნათელია, რომ რამდენჯერაც არ უნდა მოვუბრუნდეთ ამ საკითხს, სიახლეს და გასაოცარს ყოველთვის ვპოულობთ.

ამ რწმენით დაიმედებულებმა 2023 წლის 17, 18 და 19 ივლისს სსიპ აჭარის მუზეუმის ორგანიზებით ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმის თანამშრომლები ექსპედიციით ვიმყოფებოდით მაღალმთიან აჭარაში. მოვიარეთ სამი ხეობის (სხალთა, დიდაჭარა, ღორჯომი) ყველა უბანი, მოვიძიეთ ძველი ექსპონატები, ჩავიწერეთ მათთან დაკავშირებული მეტად საინტერესო მასალები. მოვისმინეთ სხვადასხვა მოსაზრებები საყოფაცხოვრებო ნივთების დანიშნულებასა და გამოყენებასთან დაკავშირებით.

საკონფერენციო ნაშრომში, წარმოგიდგენთ ჩვენს მიერ შეგროვებულ მასალას, რომელიც დაკავშირებული იქნება მაღალმთიან აჭარაში არსებულ საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ნივთებთან.

საკვანძო სიტყვები: ექსპედიცია, ხეობა, ნაჭრელობები, სახელოსნო, მზითვეი...

Abstract

Highland Ajara is an ancient historical region. The life of the inhabitants here is related to agricultural activities. The life of the mountain people has saved us many things. The people in distress, with one hand, held on to the hard-earned wealth, while with the other, it took care of the country's freedom and future, and with its mind, it created customs, traditions, beliefs and ideas that have become the most precious treasure for generations.

Many ethnographers and researchers are interested in the household items of our corner. Each of them has their own interpretation of the materials found, but from today's perspective it is clear that no matter how many times we return to this subject, we always find something new and surprising.

Hopeful in faith, on July 17, 18 and 19, 2023, the employees of the Khariton Akhvlediani Museum, visited the highlands of Adjara on an expedition, organized by the Museum of the State of Adjara. We visited all the districts of these three (Schalta, Didachara, Ghorjomi), searched for old exhibits, wrote down very interesting materials related to them. We heard different opinions regarding the purpose and use of household items.

In this conference paper, we present the material collected by us during the expedition, which will be related to the household items in the highlands of Adjara.

Key words: expedition, workshop, dowry...

აჭარა - საქართველოს ისტორიული და ეთნოგრაფიული სინამდვილის მატეანაა, აჭარელი კი უპირველესად სულიერი სიმდიერისა და სიმტკიცის მაგალითი, რომელმაც მემკვიდრეობით თაობებში გადაცემული თვითმყოფადი კულტურა, ენა, მამა-პაპური ადათ-წესები შეუბღალავად დღემდე მოიტანა. აჭარელმა შემოინახა ძველობა, უფროს-უმცროსობა, დედის კულტი. მის ლექსიკაში ძველქართული ხალხური ქცევის ეტიკეტი დღემდეა დაცული, ეტიკეტი, რომელიც მისაღმების, პატივისცემის ნიშნად თავდახრას, განშორება-დამშვიდობებისას ფეხზე ადგომას, მხარზე ამბორს, ხელდებით დალოცვას ითვალისწინებდა, რაც უკვე იშვიათობას წარმოადგენს.

მაღალმთიანი აჭარა უძველესი ისტორიული მხარეა. აქაურ მკვიდრთა ყოფა-ცხოვრება დაკავშირებულია სამეურნეო საქმიანობასთან. აჭარის მრავალფეროვანი ბუნება მთისა და დაბლობის, ზღვისპირეთისა და მთიანეთის შეხამებით წარმოდგენილი სამეურნეო ყოფის მრავალფეროვნებითაც ხასიათდებოდა, სადაც მიწათმოქმედებას, მესაქონლეობასა და მევენახეობა-მეღებულობას განსაკუთრებული ადგილი ეკავა.

ბევრი რამ შემოგვინახა მთიელთა ყოფა-ცხოვრებამ. უამრავ ჭირთან შეჭიდებული მთელი ერთი ხელით, ოფლით მოყვანილ ჭირნახულს იმკიდა, მეორეთი კი ქვეყნის თავისუფლებასა და მომავალზე ზრუნავდა, გონებით კი ქმნიდა თაობებისათვის უძვირფასეს საგანძურად გადაქცეულ ზნე-ჩვეულებებს, ტრადიციებს, რწმენა-წარმოდგენებს.

არაერთი ეთნოგრაფი თუ მკვლევარი დაინტერესებულია ჩვენი კუთხის საყოფაცხოვრებო ნივთებით.

თითოეულ მათგანს თავისებური ინტერპრეტაციით აქვს აღწერილი მოპოვებული მასალები, მაგრამ დღევანდელი გადასახედიდან ნათელია, რომ რამდენჯერაც არ უნდა მოვუბრუნდეთ ამ საკითხს, სიახლეს და გასაოცარს ყოველთვის ვპოულობთ.

არც, 2023 წლის 17, 18 და 19 ივლისის სსიპ აჭარის მუზეუმის ორგანიზებით ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის მუზეუმის თანამშრომლების მიერ განხორციელებული ექსპედიცია არ ყოფილა გამონაკლისი. 3 დღიანი ექსპედიცია მეტად ნაყოფიერი აღმოჩნდა მაღალმთიან აჭარაში. მოვიარეთ სამი ხეობის (სხალთა, დიდაჭარა, ღორჯომი) ყველა უბანი, მოვიძიეთ ძველი ექსპონატები, ჩავიწერეთ მათთან დაკავშირებული მეტად საინტერესო მასალები. მოვისმინეთ სხვადასხვა მოსაზრებები საყოფაცხოვრებო ნივთების დანიშნულებასა და გამოყენებასთან დაკავშირებით, რაზეც ვრცლად ქვემოთ მოგახსენებთ.

ჩვენს მიერ ნამყოფ სამივე სოფელში (სხალთა, დიდაჭარა, ღორჯომი) ჯერ კიდევ შემონახულია ძველი ადათ-წესები და რიტუალები. რაც გამოიხატება თუნდაც საცხოვრებელი სახლების ნაგებობებში. მაღალმთიანი აჭარისთვის დამახასიათებელია საცხოვრებლის ისეთი ტიპი,

რომელიც ოდა სახლების სახელითაა ცნობილი (სურ1). იგი ცალკეული ოთახებისგან შედგებოდა და შუადერეფნით არ ხასიათდებოდა. ოდა სახლის ძირითადი ნიშანი ბუხრების ცენტრალური დაგეგმარება იყო., რომლის ირგვლივაც ოთახები იყო გამართული. ეს ოთახი სტუმრისთვის იყო განკუთვნილი. სტუმარს შეეძლო ნებისმიერ დროს, დაუკითხავადაც კი გაეთია ღამე ამ ოთახში. ამიტომაც ოდა სახლებს ცალკე ჰქონდათ შესასვლელი. დღეს მაღალმთიან აჭარაში ოდა სახლები ნაკლებადაა შემორჩენილი, ნაწილს კიდევ ამ ოთახის კიბე გაუქმებული აქვს, თუმცა შესასვლელი კარი ადასტურებს ამ ტიპის საცხოვრებელი სახლების არსებობაზე [ქართველი ხალხის ეთნოლოგიური ლექსიკონი, 2019:357].

ზემო მთიან აჭარაში დღემდეა შემორჩენილი ქალისა და მამაკაცის ხელსაქმეები. ძირითადად მოხუცი ქალბატონები ზამთრის სუსხიან ამინდში, ღუმელთან ექცეოდნენ სხვადასხვა ხელსაქმეს. ქალების ხელსაქმეებიდან აღსანიშნავია რთვა-ქსოვა (სურ1. 10). მატყლის გაჩეჩვა საჩეჩელით ხდება. საჩეჩელი ხის მოწობილობაა, რომელშიც მავთულები - კბილები ორ რიგად და თანაბრადაა დაშორებული. შემდეგი ეტაპი გაჩეჩილი მატყლის დართვაა. დართვისთვის გამოიყენებენ თითისტარს. აქ მას ხერტალის სახელით მოიხსენიებენ (სურ4). ხერტალი დაახლოებით ოცდაათი სანტიმეტრი სიგრძის ორივე მხრიდან წაწვეტებული ხის ჯოხია, მაფის დასართავი და დასაძრახი. მას ქვემოდან მჭიდროდ წამოცმული კვირისთავი აქვს. ამის შემდეგ უკვე ქალბატონები გადადიან ქსოვაზე. ქსოვისთვის იყენებენ საქსოვ ჩხირებს, ჩენგელ ჭაღს, ლაისნაღს. ქსოვენ წინდებს, ხელთათმანებს, ტანსაცმელს, ასევე სხვადასხვა მასალისგან ამზადებენ კალათებს, გოდრებს [ვარშალომიძე, 1986:212]. კალათი მოწნული სამეურნეო ინვენტარია. მას ძირითადად თხილის ტკეჩისგან ქსოვდნენ. ცნობილია სხვადასხვა ზომისა და ფორმის კალათები - ხელიანი და უხელო (სურ.5,7). ზემო მთიან აჭარაში გავრცელებული საყოფაცხოვრებო ნივთებიდან ასევე აღსანიშნავია გოდორი - წნელით, ზოგჯერ ტკეჩით მოწნული მაღალი, ყურიანი, მრგვალი ან ოთხუთხედი ჭურჭელი. იყენებენ ხილის, ბოსტნეული კულტურების, ჩაის ფოთლის, საქონლის საკვების და სხვა გადასაზიდად. გოდრის ტევადობა სხვადასხვანაირია. გიდელი - წნელისა და ტკეჩისაგან მოწნული უყურო, მოგრძო, პირგანიერი და ძირწაწვეტილი ჭურჭელი, რომელსაც ხეზე ჩამოსაკიდად კავი აქვს გამოხმული. გამოიყენება მაღლარის ყურძნის და ხილის კრეფისას ხილის ჩასაყრელად, ხიდან ჩამოსაშვებად და გადასატანად. გვარდა-კარაქისა და ყველის შესანახი [ნოღაიძე, 1935:308].

გარდა ქსოვისა მაღალმთიან აჭარაში გავრცელებულია ქარგვა. ქარგვენ მაგიდის, კედლის ნაქარქობებს. მათზე გამოსახული ორნამენტები და სიფერადე თითოეული ადამიანის ყურადღებას იპყრობს. დღეს ამ საქმით საკმაოდ ბევრი ადგილობრივია დაკავებული და იგი მათი შემოსავლის წყაროსაც კი წარმოადგენს[სამსონია, 2009:178], (სურ:13,14, 15).

აღსანიშნავია რომ ადგილობრივი ქალბატონები ატარებდნენ სარტყელს (სურ.8). თვითონ სარტყელის ტარება არაა არდილობრივი ტრადიცია, ის შემოსული და დამკვიდრებულია. ამასთან დაგავშირებით ხათუნა ხოზრევანიძე ასეთ ისტორიას გვიყვება „როდესაც აშოტ კურაპალატმა ნანა დედოფლის სიცოცხლეში სიძვის ქალი მიიყვანა და სასახლეში დაისვა, გრიგოლ ხანცთელმა ამის შესახებ გაიგო და აშოტის არ ყოფნის დროს სასახლეს ეწვია. ახლოს არ გაიკარა სიძვის ქალი და უსაყვედურა თავისი საქციელის გამო. გრიგოლმა უარი უთხრა დალოცვაზე, რადგან ცოდვას ჩადიოდა ქალმა ტირილი ატეხა და შესჩივლა, რომ მისი სურვილი სულაც არ არის აქ ყოფნა და კურაპალატს ვერ ეწინააღმდეგება. მაშინ გრიგოლმა საკუთარ თავზე აიღო აშოტის რისხვა და ქალს დაპირდა, რომ აშოტი ვერ გაეკარებოდა. ჩამოართვა პირობა და წელს სარტყელი (საბელი) მოახვია. აი სწორედ ეს ნიშნავდა იმას, რომ მას უარი უნდა ეთქვა მრუმობაზე, რაც ფიცით დაადასტურა. სასახლიდან გრიგოლმა ეს ქალი მერეში დედათა მონასტერში დედა ფებრონიასთან მიიყვანა“.

სოფელ ღორჯომში სამკერვალო სახელოსნო გახსნილი აქვს ადგილობრივ მოსახლეს მზევინარ ირემაძეს, სადაც დასაქმებული ჰყავს ქალბატონები და უწევს პოპულარიზაციას ზემო აჭარის კულტურას. გარდა სამკერვალოში, ასევე არის ხის სახელოსნო, სადაც ამზადებენ ხის საჭირო სხვადასხვა ნივთებს (საჭმლის საჭრელი დაფები, უხლაოები, ლაფერები, ცაცხვები..) პროდუქცია გადის ადგილობრივ ბაზარზე და ხდება მისი რეალიზება (სურ.15)

აღსანიშნავია რომ სოფელ ღორჯომში ზურა შევარდნაძის მიერ არის გახსნილი სახელოსნო, სადაც დასაქმებულნი არიან ადგილობრივები. კერავენ სიხმებს, ტრადიციულ სამოსებს, ასევე ქარგავენ და შემდეგ უკვე გააქვთ როგორც ეროვნულ ისე უცხოურ ბაზარზე (სურ.13, 14).

მაღალმთიან აჭარაში ბავშვთა საძინებელი იყო ხის სარწვევი და საძინებელი აკვანი (სურ.18). აკვნის ნაწილებია: აკვნის ხელი, აკვნის კამარა, აკვნის ფეხი, სიგრძის სიგანისა და სიმაღლის ჯოხები. აკვნის მორთვა საკმაოდ ძვირი ჯდება. მას ლეიბი, საბანი, ბალიში თეთრეული, არტახები, აკვნის ნაქარგებიანი გადასაფარებელი და სხვა წვრილმანები ესაჭიროებოდა. აკვანს ამშვენებდა სხვადასხვა მძივები (ალიყური, სათვალაია) (სურ.16), რომლებც მათივე რწმენით ბავშვს დაიცავდა თვალის ცემისგან. საინტერესოა აკვნის მიტანის წესი, რაც გულისხმობს იმას, რომ ქალის მშობიარობიდან ორმოცი დღის შემდეგ მშობლებს გათხოვილი შვილისთვის უნდა მიეტანა ჩვილისთვის საჭირო ნივთები შეძლებისდაგვარად {ბეზარაშვილი, 1974:71}. აღსანიშნავია, რომ ეს ტრადიცია დღემდე შემორჩენილი. საინტერესოა აკვნის აქსესუარების მნიშვნელობა. აკვანს სხვადასხვა ქვებით ამკობდნენ. ამ მხრივ აღსანიშნავია ალი-ყური, სათვალაია. მათ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. მშობლებს სჯეროდათ რომ ეს ქვები ბავშვს ავი თვალისაგან დაიცავდა.

საყოფაცხოვრებო ნივთებიდან ჩვენს მიერ შეგროვებული მასალებიდან ასევე საინტერესოა რკინის გუთანა, „სუფრა“ მაგიდა, „ხის კალათები“ (სურ.5,7), თიხის დოქი, მჭადის კეცი, სახნისი-ბუდეთი, ჯაჭვი, ფანდური - ხელით ნაკეთი, ექვანი (სურ.3)- მაშალ თხას წინ დაკიდებდნენ, რათა იმ ხმას გაყოლოდნენ. კოჭიჭია - პატარა და მოგრძო, ოვალური ფორმის სახელურიანი ყუთი, კოლოფი. გამოიყენებოდა წვრილმანების - მძივების, ნემსების, ძაფების შესანახად, ასევე მატყლის ჩეჩვის დროს ფთილების ჩასაწყობად (სურ.12). ვარია - ცილინდრული ფორმის სადღებელი „იაღის, კარაქის მოსარევი. მარა- გამოიყენება სიმინდის ქუნჩლის გადასაზიდად, (სურ.9) მაღალმთიანი აჭარა უხვი ნალექიანობით გამორჩეული მხარეა. ამიტომაც აქ მცხოვრები ადამიანები ზამთრისთვის განსაკუთრებით ემზადებიან და ინახავენ საჭირო ნივთებსა და პროდუქტს. ერთ-ერთი საჭირო ნივთი გრძელი და ცივი ზამთრის გასაყვანად იყო თხილამურები - მას იყენებდნენ დიდთოვლობისას გადასადგილებლად. ამზადებდნენ კამეჩის ტყავითა და ჭკნავის ხით (სურ.19). მაღალმთიან აჭარაში გავრცელებული იყო ისეთი საქმიანობა, ნალების ჭედვა ეწოდებოდა. ადგილობრივები ხარებს და ვირებს ნალებით ჭედნენ, ისე რომ ცხოველი არ დაეზიანებოდა {ნოღაიდელი,1935:167}. ნალი მათ დაზიანებისგან იცავდა (სურ.17). ამასთან დაკავშირებით სოფელ ძმაგულაში მცხოვრები რუსტომ წულუკიძე გვიყვება: „ ძირითადად, ხარებსა და ვირებს ვაჭედებდი ნალებს, კარგად ვიცოდი ეს საქმე და არასოდეს დამიზიანებია ცხოველის ფეხილი. დაჭედვა ყველაზე კარგად ვიცოდი და ამიტომაც დამარქვეს მჭედელი, ეს საქმე მამისგან ვისწავლე. რაც თვალი გავახილე ამას ვხედავდი და აღარც მახსოვს როდის დავიწყე ამის კეთება. ნასწავლი არ ვიყავი, მხოლოდ ეს საქმე ვიცოდი კარგად და მთელი ცხოვრებაც ამას ვაკეთებდი”.

მაღალმთიან აჭარაში გასართობ თამაშად გავრცელებულია ჭადრაკი. ამ მხრივ გამოირჩევა სოფელი დიდაჭარა. ადგილობრივები ყველგან: სახლში, ეზოში, მოედანზე ჭადრაკს თამაშობენ. ჭადრაკი დიდი ხანია, რომ არის გავრცელებული ამ სოფელში ადასტურებს სოფლის ერთ-ერთი მშვენიერა ჭადრაკის სახლი. იგი დიდ ისტორიას ინახავს, პირველად ეს შენობა 1985 წელს იქნა

გახსნილი. სოფელს არაერთი სხვადასხვა რანგის პრიზიორი ჰყავს რითაც ადგილობრივები იწონებენ თავს (ერთ-ერთია ისქანდერ წულუკიძე რომელმაც მსოფლიო სამისლოვთან იასპარეზა).შენობამ ადგილი სამჯერ შეიცვალა. დღეს ეს შენობა საჭიროებს რესტავრაციას, ამიტომ არ ფუნქციონირებს. ჭადრაკს ასწავლიან სკოლაში, ახალგაზრდები ჭადრაკს აღიქვამენ სპორტად, აიგივებენ სიბრძნესთან. სოფელში თავისუფალ დროს თითქმის ყველა დაკავებულია ჭადრაკის თამაშით (სურ.6, 11). ჭადრაკი იმდენად მვირფასი იყო ამ სოფლის მკვიდრთათვის, რომ ძველად მზითევეში გოგონას ვეფხისტყაოსანთან ერთად ჭადრაკსაც ატანდნენ.

ამდენად, მეტად საინტერესოა მაღალმთიანი აჭარა. იგი დღემდე ინახავს ჩვენი ქვეყნის წარსულს. სსიპ აჭარის მუზეუმების გაერთიანების ორგანიზებით განხორციელებული ექსპედიცია ნაყოფიერი აღმოჩნდა მაღალმთიან აჭარაში, ვინაიდან მოვიპოვეთ სხვადასხვა საინტერესო ყოფისა და კულტურის ისტორიულ - ეთნოგრაფიული ნივთები, რომლებმაც სამუდამოდ დაიდეს ბინა აჭარის მუზეუმში ჩვენი დიადი კულტურის უკვდავსაყოფად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბატონიშვილი ვ., 1941. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი
2. ბაქრაძე დ., 1987. არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, თბილისი
3. ბეზარაშვილი ც., 1974. ქალის სამოსელი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თბილისი
4. გვათუა ნ., 1970. ქართველ ქალთა ჩაცმულობა, თბილისი
5. გვათუა ნ., 1967. ჩაცმულობის ისტორიიდან (ქალის ქართული ჩაცმულობა XIX და XX სს დასაწყისი) თბილისი
6. ენციკლოპედია 1997. „საქართველო“, ტ. 1, თბილისი
7. ვარშალომიძე ჯ., 1986. ხალხური დეკორატიული ქსოვილები და ნაქარგობა (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა XIII) თბილისი
8. ზუტენერი ა., 2007. აჭარლები, თბილისი
9. თოფჩიშვილი რ., 2010. „საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია“, თბილისი
10. მური ჟ., 1962. ბათუმი და ჭოროხის აუზი, ბათუმი.
11. ნოღაიდელი ჯ., 1935. ეთნოგრაფიული ნარკვევები აჭარელთა ყოფა-ცხოვრებიდან, თბილისი
12. სამსონია ი., 2009. ტანსაცმელი და ჩაცმულობა (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა, II) ბათუმი
13. სამსონია ი., 2005. ხალხური ტანსაცმელი აჭარაში, ბათუმი
14. სახოკია თ., 1985. მოგზაურობანი, ბათუმი
15. ფრუიძე ლ., ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 3, თბილისი
16. ფუტყარაძე შ., 1993. ჩვენებურების ქართული, ბათუმი,
17. ქართველი ხალხის ეთნოლოგიური ლექსიკონი, 2019. აჭარა, ბათუმი
18. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 3, თბ.,
19. ყაზბეგი გ., 1995. სამი თვე თურქეთის საქართველოში, თბილისი
20. შალიკავა მ., 2010. უცხოელი მოგზაურები აჭარული ჩაცმულობის შესახებ, (აჭარის საარქივო სამმართველო), ბათუმი
21. ჩოფიკაშვილი ნ., 1964. ქართული კოსტიუმი (VI-XIV სს), თბილისი
22. ციციშვილი ი., 1964. მასალები ქართული ჩაცმულობის ისტორიისათვის, თბილისი

23. ჯავახიშვილი ივ., 1962. მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, ტ. III-IV, თბილისი

სურ.1

სურ.2

სურ.3

სურ.4

სურ.5

სურ.6

სურ.7

სურ.8

სურ.9

სურ.10

სურ.11

სურ.12

სურ.13

სურ.14

სურ.15

სურ.16

სურ.17

სურ.18

სურ.19